Jeřábek, Dušan

Počátky kritické činnosti V. Hálka a jeho účast na střetnutí májovců s konservativci v l. 1858-1859

In: Jeřábek, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století.* Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 34-52

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/119011
Access Date: 23. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

KAPITOLA II.

POČÁTKY KRITICKÉ ČINNOSTI V. HÁLKA A JEHO ÚČAST NA STŘETNUTÍ MÁJOVCŮ S KONSERVATIVCI V L. 1858—1859

Revoluční události r. 1848 v Evropě ohlašovaly základní změnu, která nastávala v společenském uspořádání předních kontinentálních zemí. Aristokracie, jejíž moc byla podlomena už Velkou francouzskou revolucí, ustupuje do pozadí, a na její místo nastupuje buržoasie. Tento společenský proces probíhá také v našich zemích; avšak rakouská vláda se snaží v zárodku jej potlačit a násilím udržet stav z doby předbřeznové. Politika českých konservativních vůdců, kteří mají rozhodující slovo v národních věcech r. 1848, napomáhá úspěchu této vládní snahy. Tak ztroskotává české úsilí o vymanění z moci rakouského absolutismu, který je naopak obnoven po nezdaru revoluce. Desítiletí po roce 1849, kdy byla vydána oktrojovaná ústava, je „časem za živa pohřbených"; český politický a vůbec veřejný život je umrtven, velké výsledky národního obrození jsou ohroženy novou vlnou germanisace. Přední čeští lidé, pokud nezemřeli (Čelakovský, Kollár), jsou vězněni nebo internováni (Frič, Sabina, Havlíček), ostatní žijí buď mimo Prahu (Tyl), nebo v naprosté isolaci (Palacký, Erben); Havlíček, vrátivší se r. 1856 do Prahy, cítí se jako v cizině, a domovem není tolik vytoužená Praha ani Boženě Němcové, statečně a takřka osamoceně udržující plamen národního umění.

Ale právě v této nejtěžší době se ukazuje, jak pevné jsou základy národního sebevědomí, položené našimi buditeli. Generace, zrozená v letech třicátých, přináší si do jinošských a mužných let zárodky idejí, které do duší jejích představitelů vložila pokolení předcházející. Lidový původ sbližuje je s širokými vrstvami národními, a vědomí této souvislosti je v předních zástupcích generace posilováno ještě na Akademickém gymnasiu v Praze, kde zvláště působením V. K. Klicpery žije tradice Jungmannova. Poněmčení tohoto ústavu v r. 1853 i jiné nepřátelské zásahy vládní, směřující k bezohlednému potlačení národního hnutí, spíše posilují mladé pokolení v jeho odhodlání bojovat proti rakouskému absolutismu. Když pak se po mnohaletém žalářování vracejí do Prahy revolucionáři

z r. 1848 Frič a později Sabina, mladá inteligence se s nimi sbližuje. Příklad nejpokrokovějších zástupců staršího pokolení posiluje zájem mladých o národní a sociální problematiku, zájem, který vede k soustavnému studiu těchto otázek. Neruda v polovině let padesátých je — podle svědectví Fričova[1]) — zaměstnán především studiem sociální otázky; mladá Johanka Rottová čte potají německé autory, jejichž díla jsou v Rakousku na indexu; Vítězslav Hálek, redaktor studentského časopisu, šířícího myšlenky z hlediska státního podvratné, je policejně vyšetřován a málem vyloučen ze všech rakouských gymnasií. Všichni cítí potřebu spojení s pokrokovými myšlenkovými proudy evropskými, před nimiž je rakouská vláda „chrání" svou cenzurou. Proto usilovně sledují literární dění v Německu i ve Francii; Heine je jim mnohem více než příkladem — spatřují v něm největšího a nejpokrokovějšího básníka své doby, z jehož díla čerpají podněty pro vlastní duševní rozvoj; s Mladým Německem pak cítí ideovou spřízněnost i shodu v řadě důležitých cílů rázu sociálního.

Uprostřed padesátých let se ukazuje, že v mladé generaci vyrůstá několik talentovaných básníků, kteří jsou odhodláni vybojovat svobodnému myšlení třeba jen omezenou možnost projevu aspoň v oblasti literární. Po prvé se to projevilo r. 1854, kdy J. V. Frič s hrstkou spolupracovníků vydává básnický almanach Lada-Nióla. „Tendenci jeho — napsal o něm Frič[2]) — musili jsme v daných okolnostech ovšem spoustou frází všelijak skrývati — avšak kdo chtěl viděti, zřel, že běží nám v prvé řadě o nový volnější ruch kvůli vzkříšení zvláště *národní* poesie." — Umělecký význam tohoto almanachu nebyl ovšem velký: výjimkou byl jen příspěvek B. Němcové, pohádka O dvanácti měsíčkách. Z hlediska literárněhistorického zaujme nás však dnes nejvíce obsáhlá novela J. V. Friče Život sváteční. Je to práce nepochybně nevyzrálá; v tom je nutno dát za pravdu nepřátelské kritice v Pospíšilově Obzoru.[3]) Avšak duch mladé generace se v ní obráží nejlépe a nejcharakterističtěji, a v novelistickém rouše jasně jsou napověděny její hlavní ideové cíle. Negativním důkazem toho je nám právě kritika Obzoru. Její příkrý, ba podrážděný tón zřejmě nebyl vyvolán uměleckými nedostatky práce, nýbrž ideovým zaměřením Fričovy povídky. Autora kritiky pobouřila především Fričova obhajoba Heinricha Heina, která je vlastně jádrem novely.[4]) Smysl této obhajoby je ovšem hlubší: neběží zde jen o reha-

[1]) Paměti IV, Praha, Grund-Svatoň 1887, str. 379.

[2]) Paměti IV, str. 400.

[3]) Autorem kritiky v Obzoru 1855, podepsané šifrou M, byl snad — jak čteme ve Fričových Pamětech IV, str. 409—410 — životopisec Jungmannův Václav Zelený.

[4]) „Stranu lehkovážného, hrubého materialismu representuje důstojně Heinrich Heine; tak se stal i miláčkem všech burschů, kupeckých mládenců a prázdných schöngeistů. Prohlašovati jej však za representanta našeho věku jest právě tolik jako prohlásiti celé nynější pokolení za pouhé zvířectvo... Heine v kynismu svém hanobí vše, co kolem sebe vidí, ale nemá síly mravní, aby se povznesl nad kalužinu, v které vězí a v které mu jest tak pohodlno" (Obzor 1855, str. 61—62).

bilitaci Heina v očích české veřejnosti, ale současně i o pokus vytyčit některé základní směrnice, podle nichž by se měla vyvíjet nová česká literatura. Příkladem Heinovým snaží se Frič především ozřejmit nutnost, aby se naše současná básnická tvorba zcela oprostila od přežitků klasicismu a reakční romantiky, které ji zaváděly k ideové mlhavosti a vzdalovaly ji skutečnosti; naše básnictví musí se podle Fričova přesvědčení naopak zaměřit k aktuální problematice národní. Básník nechť je „věrným zrcadlem toho, co za jeho času pracovalo a vřelo v lidstvu"; „chorá, nijak s reálným světem se neshodující, zcela bezcílná romantika" patří minulosti; nyní nastává „nová veleskvělá, všeho skepticismu prázdná" éra ve vývoji poesie. Byl-li Heine sám zasažen skepsí, svědčí to jen o tom, že v jeho díle se pravdivě odráží dobové myšlení a cítění, a že básník Atty Trolla cele prožíval ideje svého věku. Tento básnický prožitek zdůrazňuje autor Života svátečního jako jiný důkaz vynikajícího umělectví Heinova i jako velký příklad pro naše básníky: Heine „jest representantem věku svého; celý svět vůkol něho choroval, aneb zdál se aspoň chorovati. To jisto jest, že on, co psal, všechno sám pocítil a že to nečinil z módy".

Avšak chtěl-li Frič vštípit nové české poesii tvůrčí zásady, které tak vynikajícím způsobem uplatnil ve svém díle Heine, byl si jasně vědom toho, že česká poesie musí se brát vlastním směrem — nikoli ve stopách Heinových. V tom se projevila myšlenková samostatnost Fričova, která byla zanedlouho i mladým básníkům kruhu májového oporou a vodítkem při hledání vlastních uměleckých cest. Česká a slovanská poesie nemůže se vyvíjet ve stopách Heinových, protože vyrůstá ze zcela jiné půdy, za odlišných okolností národních i společenských. Nadějný rozkvět slovanské poesie — který je výrazem rozvoje Slovanstva vůbec — nedává slovanskému básníkovi příčiny k skepsi a ironii heinovské. „Nám nejskromnější kvítek zvěstuje jaro, kdež naproti tomu nejspanilejší zpěv německého pěvce jest pouhé *a lightning before death!*" — Záruku rozvoje nového našeho a slovanského básnictví spatřuje Frič v bohatství lidové poesie, která se rovná nejkrásnějším zpěvům Heinovým co do „naivní vroucnosti a snivé touhy nevýslovně hlubokého citu".[5])

Jak v kritice Obzoru, tak v ostatních reakcích našich konservativních kruhů se jasně projevoval odpor, který k Heinovi i k všem pokrokovým silám cítili konservativci. Ti organisují dokonce proti Ladě-Nióle almanach Perly české, redigovaný Ant. Jar. Vrťátkem; almanach byl vydán k oslavě prvního společného příjezdu císaře Františka Josefa a císařovny Alžběty do Prahy r. 1855 a byl ovšem nesen duchem oddané loajality vůči domu habsburskému. Proto jej naši zpátečníci nadšeně přivítali.[6])

[5]) Lada-Nióla, str. 143—149.

[6]) Charakteristický je přípis Jos. Alexandra svob. pána Helferta Sboru musejnímu (ČČM 29, 1855, str. 571—573). Podle Helferta hrozí české literatuře nebezpečí, které „záležíť ve záhubných vplyvech, jenž přicházejí od rozvinutých literatur západních, kde písemnictvo, podrývajíc všecky základy náboženské, mravné i státní..., společnost přivésti hrozí na samý kraj

Stejným, ne-li ještě hrubším tónem než referát v Obzoru byl psán výsměšně odmítavý posudek Lady-Nióly ve vídeňských Slovenských novinách[7]) bratří Jirečků, k nimž se připojila ještě řada hlasů domácích. V našem národním životě se tak rýsovaly stále zřejměji dvě kulturní fronty; ty se s plnou silou srazily o několik let později v zápase, který musili vybojovat mladší druhové Fričovi, aby české literatuře i celé národní společnosti prorazili volnou cestu všestranného rozvoje a pokroku.

Lada-Nióla nezůstala nadlouho ojedinělým projevem nového básnictví. Nejnadanější představitelé mladé generace, Neruda a Hálek, známí už literární veřejnosti z Mikovcova Lumíru, vydávají r. 1857 první samostatné knihy básnické: Neruda Hřbitovní kvítí, Hálek epickou báseň Alfred. Oba se svým způsobem snaží především o podnícení nového myšlenkového ruchu v české literatuře — ovšem s úspěchem nestejným. Hálek, ve své vlastní básnické tvorbě mnohem poddajnější silným dojmům a vlivům poesie světové než Neruda, podlehl ve svém díle takřka docela neodolatelnému působení Máchova Máje a Byronova Giaura; Hálek sice Alfredem naznačil dráhu, kterou se jako básník chce ubírat, nedovedl jí však dosud samostatně proklestit. Je ovšem charakteristické, které vzory a vůdce si volí: Mácha i Byron jsou mu symboly odporu proti duševní stagnaci a neplodnosti konservativního měšťáctví, a jeho báseň je tedy především přiznáním k progresivním silám evropské společnosti. Tak je tomu ovšem i u prvotiny J. Nerudy Hřbitovní kvítí, které soudobá i pozdější kritika ne bez oprávnění, ale přece často jednostranně vytýkala převažující vliv H. Heina. Neruda však — na rozdíl od autora Alfreda — dovedl se už v první své knize vyrovnat s podmaňujícím působením svého nejmilovanějšího básníka způsobem umělecky osobitým. Na základě vlastních zkušeností hledá svůj osobní vztah k životu, k jeho společenské problematice, i novou metodu tvůrčí, překonávající revoluční romantismus fričovský a směřující k realismu. „Rozervanost" Nerudova, jak naposled ukázal F. Vodička[8]), nebyla proto jen literárním ohlasem, nýbrž výrazem osobního konfliktu se složitou sociální skutečností. Odlišnost v názoru na uměleckou metodu při řešení naléhavých dobových úkolů způsobila, že Nerudova kniha nedošla příznivého kritického ohlasu ani v těch kruzích, jejichž základní ideové zaměření bylo Nerudovi nejbližší. Frič nepředpovídá autorovi Hřbitovního kvítí básnickou budoucnost; Sabina vytýká nejasnost, plynoucí z přílišného subjektivismu; „vše, co skutečně básnického a pohnutlivého nad hrobami se jeví,

záhuby... A jak národ silný klesnouti, jak země krásná zchudnouti, bohatá města její nazmar přijíti a zpustnouti mohou, zdvihne-li některá část lidu zpupné rámě proti svému přirozenému panovníku, zazuří-li v útrobách jeho odpadlictví, stranobijství, záští a válka domácí — toho věru dějepis žádného národu příkladem tak výstražným neukazuje jako národu našeho českého. Kéž by se slavnému Sboru povedlo docíliti toho, aby onyno zkázonosné cizí vplyvy neměly přístupu do země naší. Kéž by se mu podařilo vzbuditi literaturu domácí, která by přirozeně vzrůstala ze zdravé půdy našeho posud nezkaženého národu!"

[7]) 5. 1. 1855. — Údaj čerpám z Pamětí J. V. Friče IV, str. 406.

[8]) Motivace „rozervanosti" v Nerudově poesii let padesátých. Česká literatura 3, 1955.

to pod rukama jeho (tj. Nerudovýma — D. J.) v neplodné se rozdrobuje atómy..." Neruda prý „sám nad sebe se nepovznese a jen oné stránky pravdivosti podává, jež rozladěnost mysli *jeho* (podtrhl Sab.) více naznačují nežli pravdu v nich obsaženou..."[9] A s naprostým nepochopením, ba opovržením setkává se ovšem Neruda u konservativních odpůrců nové poesie, kteří se netají svým nepřátelstvím vůči přednímu zástupci mladého básnického pokolení, a zřejmě jsou přesvědčeni, že Nerudova prvotina bude i jeho zpěvem labutím.

Avšak mladí básníci mají příliš pevné vědomí vlastních sil i správnosti své cesty, než aby se dali odradit od dalšího uměleckého úsilí. Neruda publikuje v Lumíru (31. 12. 1857) cyklus Anně, vzniknuvší souběžně s Hřbitovním kvítím, Hálek chystá svoje Večerní písně. Zároveň však nabývají přesvědčení, že zápas o novou literaturu vyžaduje soustředění všech schopných sil v národě. Uvědomují si, že literatura zůstala prakticky jedinou oblastí, poskytující aspoň omezenou možnost projevu národního života a smýšlení. Proto na jaře r. 1858 organisují básnický almanach, věnovaný „nesmrtelné památce pěvce Máje, Karlu Hynku Máchovi", a na návrh Fričův volí alegorický název Máj.

Obecný program družiny básníků kolem Máje vyrůstal z jejich přesvědčení, že české písemnictví se musí více než dosud účastnit při budování nového národního života. Cílem mladých se stala literatura, sloužící myšlence politického i sociálního pokroku. Ukazatelem nové cesty je jim Mácha: na jeho hrobě v Litoměřicích slibují si májovci navzájem věrnost jeho odkazu. Konkrétnější směrnice, úkoly a programové cíle organisátoři Máje nekladou; neodpovídalo to jejich přání ani možnostem. Vyhraněnými teoretickými zásadami by byli kruh přispěvatelů do almanachu už předem nežádoucně zúžili; především však — jak se zanedlouho ukázalo — musili si májovci sami řadu teoretických problémů teprve usilovně řešit. Nehodlali si proto svůj úkol ztěžovat nad své síly ani omezovat předem výběr spolupracovníků — zejména ne hranicemi generačními. „Účel náš byl zajisté ten, abychom dle možnosti k občerstvení utuchlé básnické činnosti a k obohacení literatury přispěli. Scházelo tenkráte mnoho a především bujný literární život... Požádali jsme skorém každého, o kterém jsme věděli, že by vůbec pro almanach psáti mohl, aby přispěl. Slíbeno dost, když však došlo k termínu, neobdrželi jsme jiných prací, než jaké jsme byli sami napsali, tedy samé plody ‚nejmladších' — a tak povstal redakcí Barákovou první ročník Máje. Sotva ale tento vyšel, obdrželi jsme všichni, kteří jsme byli přispěli, kumulativní jméno ‚strany' nebo ‚školy'."[10] Hálkův výrok podobného smyslu zaznamenává Karolina Světlá: „Nejedná se nám o žádnou uměleckou nebo literární manifestaci, chceme pouze českému obecenstvu dokázati, že a jakým směrem hodláme pracovati."[11]

[9]) K. Sabina, Hřbitovní kvítí od J. Nerudy. — Čeští radikální demokraté o literatuře, str. 128.

[10]) J. Neruda, Smíření. Obrazy života 1859, str. 398. Sebrané spisy J. Nerudy, Praha, F. Topič 1910, řada 2, díl VI, str. 147.

[11]) Z literárního soukromí, Praha. J. Otto 1904, str. 29.

Ale přesto, že redaktoři almanachu nechávali dveře otevřené pro každého, připojili se k nim jen ti, kteří se s nimi shodovali v jejich přesvědčení o nutnosti nového poslání české literatury. Byli to jednak vrstevníci Nerudovi a Hálkovi (Barák, Mayer, Heyduk, Světlá), jednak nejpokrokovější zástupci generace starší: K. J. Erben, k němuž se tak vřele přihlásil už na samém počátku své básnické dráhy Neruda, dále Sabina a Němcová, kteří oba měli už velké a draze zaplacené zkušenosti z boje proti všemu, co bylo zastaralé a odumírající v našem národním životě. Frič, věkově blízký pokolení mladšímu, avšak daleko vyzrálejší léty politických i literárních zápasů, ujal se do jisté míry záštity nad almanachem a jako pravidelný účastník redakčních porad působil nepochybně na jeho celkový ráz.

Ohlas, který v české veřejnosti vzbudil almanach Máj, nelze měřit podle zájmu, který mu věnoval tisk. Ten byl jednak pod dozorem censury, jednak — a to hlavně — v rukou těch, kteří neměli důvod upozorňovat na nové literární dění. Avšak porozumění pro snahy májovců projevila zejména mládež — aspoň její nejpokrokovější část, odchovaná na českých školách v duchu jungmannovského vlastenectví. Zvláště Hálkovy Večerní písně, uveřejněné zčásti v Máji 1858, v úplnosti pak zanedlouho knižně, si podmanily srdce mladé generace.

Zcela opačně však reagovali na vystoupení družiny Máje naši konservativci. Maloměšťáckému zpátečnictví dávno nebylo pole našeho písemnictví tak otevřeno jako za bachovské reakce. Konservativci si tehdy začínají přivlastňovat právo patronance nad každým, kdo chce literárně působit, i právo usměrňovat podle vlastních představ jeho činnost. To nebyla ovšem jen literární žárlivost. Projevovaly se tu i zájmy politické a třídní. Konservativci se obávali toho, aby literatura nešířila myšlenky, nebezpečné dosavadnímu společenskému řádu. Výstrahou byla nová ideologie, šířící se od dob metternichovských Evropou z Francie, Itálie a Německa, a to zásluhou příslušníků tzv. Mladé Evropy. Rakouská vláda se snažila zamezit příliv pokrokových myšlenek hradbou censury, a nalezla ovšem i v Čechách vítané spojence, kteří jí v tomto úsilí byli nápomocni. To se ukázalo zvláště zřetelně v době obnovené reakce v letech padesátých. Čeští konservativci, z nichž se hlásí o slovo právě duchové nejomezenější a nejneplodnější, pokrytecky se prohlašují za nositele národních tradic, vytvořených Čelakovským a Erbenem. Pod pláštíkem „vlastenectví" a „národnosti" literatury úzkostlivě střeží její neplodnou „čistotu" před jakýmkoli závanem pokrokových vlivů z ciziny, ať jsou jejich nositeli Byron, Heine, Börne nebo kdokoli jiný. V nich ve všech správně tuší česká konservativní buržoasie nebezpečí pro svůj starý, zanikající svět.

Typickým představitelem našich zpátečníků — jak v oblasti literární, tak v celém našem veřejném životě padesátých let — byl Jakub Malý. Tento eklektický žurnalista a spisovatel, jehož povrchnost a domýšlivost satiricky pranýřoval už Havlíček, byl dávným odpůrcem všeho pokrokového v našich zemích. Osobní ctižádost, nikoli menší než jeho tvůrčí neschopnost, pudila jej po celý život, aby se nejrůznějšími cestami prodíral do předních řad české inteligence. Tato snaha ne-

mohla ovšem mít úspěch v době K. Havlíčka, který Malého v České včele několikrát odkázal na periferii české kultury. Když rakouská vláda po r. 1848 umlčela Havlíčka a s ním celou pokrokovou českou žurnalistiku, cítil J. Malý, že nastala jeho chvíle. Se zadostiučiněním se posazuje na soudnou stolici české literatury a bez risika se konečně „vypořádává" s Havlíčkem[12]), tou dobou internovaným v Brixenu: Havlíčkovy úvodní články byly prý psány „více pro obveselení nežli pro poučení", pročež „u lidí stálejšího přesvědčení a hlubšího náhledu u věc záhy počal Havlíček tratiti důvěru..."; Havlíčkova činnost jako redaktora Slovana pak byla podle Malého „literatuře naší k veliké škodě tím, že zvláště nižší třída čtenářstva předráždila si příliš kořeněnými jeho spisy žaludek v té míře, že již nechutná jí strava mírnější chuti, třeba byla sebezdravější a vydatnější. Co tím uškozeno, budou bohužel mít napravovat mnohá léta".[13]) — A ještě jedna ukázka publicistické činnosti Malého z doby bachovské reakce přispívá k doplnění jeho obrazu: R. 1857 uveřejňuje stať Vlastenectví a kosmopolitismus, v níž hlásá slovy nutnost spojení stanoviska národního s „kosmopolitním". Podle Malého nutno mít na paměti, že „člověčenstvo jest více než národ"; „prospěch obecný", „pokrok všeobecný" musí být cílem úsilí národního; „nás může usmrtiti jenom vlastní netečnost, pročež chutě do práce!"; „vybízíme ku pokroku ve směru časovém..., poněvadž stanouti jest tolik, jako kráčeti nazpět".[14]) Pravý smysl těchto slov vyvstane nám však teprve v souvislosti s celou literární politikou Malého v době vystoupení májovců: Malý volá po pokroku, ale vší vahou podpírá domácí reakci; proklamuje národní heslo „pokračovati s časem" — ovšem jen tak, „aby ruch kupředu příliš se neunáhlil" —, a současně dusí probouzející se literární hnutí, které právě v té době vydává své první plody; a když poznává, že mladí básníci se naprosto nedají zviklat ve svém předsevzetí probojovat novým ideovým proudům cestu do české literatury, vyráží proti nim otevřeně, aniž se snažil jako jindy zachovat zdání objektivity a kritické rozvahy.

Není snad nutné probírat na tomto místě podrobně celý průběh polemiky, která se rozvinula po vydání almanachu Máj a po jeho nepříznivé kritice v Pražských novinách mezi májovci a Jakubem Malým. Postup tohoto kritického zápasu, vedeného ze strany májovců především v Obrazech života, ze strany Malého v Pražských novinách a Poutníku od Otavy, nejzevrubněji vypsali Leander Čech a Albert Pražák.[15]) Pokusíme se jen o rekapitulaci hlavních zásad, hájených v této polemice, a o vymezení jejího významu pro další rozvoj české kritiky té doby. Všimneme si však přitom blíže Hálkovy účasti na tomto kritickém zápase, v němž se Hálek po prvé snažil o vyřešení některých otázek, základně důležitých

---

[12]) J. Malý, Přehled literární činnosti Čechů od r. 1848 až do nynější doby. ČČM 26, 1852, sv. III, str. 81—108, sv. IV, str. 3—27.

[13]) T., sv. III, str. 88.

[14]) ČČM 31, 1857, str. 96n.

[15]) Literatura česká devatenáctého století III/2. Praha, J. Laichter 1907.

jak pro českou literaturu té doby vůbec, tak pro jeho vlastní básnickou tvorbu zvlášť.

Na vystoupení mladých spisovatelů almanachem Máj reaguje naše publicistika — naplněná vesměs duchem konservatismu — způsobem, který je různý spíš co do formy než co do podstaty: určuje jej zřejmá snaha umlčet mladé co nejrychleji. Některé listy, jako např. Musejník, vydání almanachu ignorují; jiné — jako Lumír — referují suše a s reservou; Pražské noviny přinášejí pak odsudek almanachu i celého snažení mladých, odsudek neopodstatněný a neodůvodněný. Nebylo těžko uhodnout, že autorem nepodepsané kritiky v Pražských novinách je J. Malý; proto Neruda brzo nato odpovídá Malému za všechny svoje druhy veršovaným anonymním pamfletem U nás, v němž zesměšňuje maloměšťáckou omezenost soudobé české kritiky a jako typického jejího představitele uvádí na scénu muže, v němž literární veřejnost snadno rozpoznala J. Malého. Tehdy se začíná vlastní polemický boj mezi Malým a májovci. Malý — v domněnce, že autorem pamfletu je Hálek — bez rozmyslu i sebemenší dávky věcnosti i vkusu se snaží v píseckém Poutníku od Otavy zprofanovat básníka Večerních písní i celý „jistý směr novější literatury české". Mladí básníci dráždí Malého zejména svou snahou vybavit českou literaturu z isolace od reálného života, svým úsilím dát literatuře společenskou funkci a tak ji přivést do proudu pokrokové literatury světové. To je Malému dostatečnou záminkou, aby proti nim vyrazil s hlučnou výtkou beznárodnosti. Jeho cílem je zostudit mladé v očích národa obžalobou z „kosmopolitismu", lhostejnosti k národní věci.

Nenávistná kampaň Malého přinesla aspoň jeden užitek: přinutila mladé zamyslit se hlouběji nad otázkou národní literatury a její funkce v životě národní společnosti. A právě v této době, kdy se názory mladých teprve tříbí, se ukazuje, jak důležitou oporou jim byl jejich starší druh K. Sabina. Ten první — zřejmě na přání redaktora Obrazů života Jana Nerudy[16]) — reagoval v tomto časopise na výpady J. Malého studií Literární obrazy.[17]) Vyšel v ní ze zásad, které stanovil už ve své stati Demokratická literatura r. 1848: žádal-li tehdy, aby literatura byla „krví, probíhající tělo společenského života", učinil těžiskem studie Literární obrazy myšlenku o literatuře jako „nejmocnější podstatě národního života", jejímž posledním cílem je vychování člověka „k lidskosti a k světlu" pomocí nových, pokrokových myšlenek. Tomuto rozvoji ovšem brání ze všech sil naše „panenská kritika", střežící v zájmu konservativního měšťáctva „panenskost" naší literatury; představitelem této „kritiky" je Sabinovi J. Malý. Pro něho, ne pro českou literaturu, je směr mladých záhubný.

Sabinova studie má nemalý význam pro první vývojové stadium kritického myšlení mladého Nerudy a Hálka; svědčí o tom, že Sabina byl v oblasti literatury

[16]) Viz Nerudovu stať První a poslední slovo panu J. Malému. Obrazy života 1859, str. 115—116. Sebrané spisy J. N., ř. 2, díl VI.

[17]) Obrazy života 1859, str. 32—35, 74—75, 113—115. — Vybrané spisy K. S., sv. III, Praha, J. Laichter 1916.

nejdůležitějším prostředníkem mezi generací radikálních demokratů a májovců. Nejedna ideová zásada, charakterisující později Nerudu, Hálka i některé jiné příslušníky jejich družiny (např. K. Světlou), je už v této studii naznačena, ba někdy i zřetelně vytyčena: týká se to především požadavku, prosazovaného jak Sabinou, tak později májovci, aby totiž tvůrčí proces slovesný (a umělecký vůbec) záměrně směřoval k objevování pravdy života, aby byl hledáním a zápasem o původní, průbojnou myšlenku, k níž podnět možno brát i v cizině; neboť, jak praví Sabina doslova, „říše myšleněk jest neobmezená", a právě v cizině lze najít řadu dokladů toho, jak vynikajícím způsobem může literatura přispět k řešení úkolů, stojících před celým lidstvem — především k řešení otázky sociální. — Souhrnně možno říci, že autor Literárních obrazů ukazuje svým mladším druhům cestu k slovesnému realismu — cestu, po níž pak řada mladších dospěla umělecky mnohem dále než Sabina sám. To je zásadní přínos jeho stati; ta však obsahuje ještě několik myšlenkových podnětů jiných, rovněž rozvíjených později májovci. Nejdůležitější z nich je snad Sabinův poukaz na nutnost soustavného zápasu s duševní leností a omezeností českého měšťáka, který se tak „uvazuje v dobrovolné nevolnictví ducha"; pozoruhodná je i Sabinova výzva — třeba jen v náznaku vyslovená v druhé části Literárních obrazů — k rozšíření slovesných druhů v naší literatuře (podnět, který teoreticky prosazoval i prakticky uskutečňoval později Hálek); a za povšimnutí stojí i Sabinova myšlenka — vyjádřená v samém závěru stati — o naprosté neudržitelnosti našich nakladatelských a vydavatelských poměrů, jejichž náprava je podle Sabinova přesvědčení v zájmu rozvoje českého písemnictví naprosto nutná; také tuto myšlenku rozvíjel v šedesátých letech velmi podrobně právě Hálek.

K. Sabina, který svým článkem zahájil za skupinu májovců kritickou polemiku s našimi konservativci, se na ní nadále — aspoň veřejně — neúčastnil. Bránil mu v tom zákaz, vztahující se na něho v době absolutismu jako na bývalého politického vězně a na osobu politicky podezřelou, podle něhož mu nebylo dovoleno cokoli publikovat (stať Literární obrazy uveřejnil pod šifrou — třeba průhlednou — K. S.). Vedení dalšího kritického zápasu — jmenovitě s Malým — se ujal především Neruda. Ten uveřejnil během r. 1859 v Obrazech života několik polemických statí, v nichž sobě i svým druhům ujasňoval řadu základních problémů, s nimiž bylo nutno se vyrovnat v zájmu uměleckého růstu a rozvoje české literatury. [18]) Nejzásadnější význam měly stati Nyní, Škodlivé směry a Něco o posledním slově. První z těchto článků reaguje na Malého Listy z Prahy, další dva jednak na Malého Odpověď p. K. S., jednak na stať téhož autora O jistém směru novější literatury české.[19]) Ale polemika s Malým, touto „nulou v české

[18]) Byly to články Nyní, První a poslední slovo p. J. Malému, Škodlivé směry, Něco o posledním slově, Smíření. — Vesměs otištěno v Sebraných spisech J. N., ř. 2, d. VI.

[19]) Listy z Prahy byly uveřejňovány na pokračování v Poutníku od Otavy r. 1858 a 1859, ostatní dva články Jakuba Malého tamže r. 1859. V Listech z Prahy útočí Malý na jednotlivé literární projevy májovců — na Nerudovu satiru U nás, na Humoristické listy, na Hálkovy

literatuře", není hlavním účelem Nerudových úvah. Jde v nich o víc: o stanovení úkolů nové české literatury, o její místo a úlohu v národním a společenském zápase, o její uměleckou metodu.

Především bylo třeba objasnit sám pojem národní literatury: to byl první — a zároveň nejnesnadnější úkol. Jeho řešení záviselo na vysvětlení otázky cizích vlivů, toho, co odpůrci májovců nazývali „kosmopolitismem", i otázky vztahu národní literatury k literaturám cizím vůbec.

Neruda vychází ve svých úvahách o národní literatuře z názoru, že všechny kulturní národy jsou v soudobém vývojovém stadiu spojeny jediným mocným poutem — totiž vzdělaností. Rychlý pokrok civilisace umožnil bezprostřední výměnu nových myšlenek, které se takřka současně stávají majetkem všeho kulturního lidstva. Kulturní snahy a vývoj jednotlivých národů — třeba nepozbývaly zvláštních národně individuálních rysů — mají a musí mít jediný cíl: tímto cílem je — ve formulaci Nerudově — „nebe čisté lidskosti". Není tedy možné, aby se jednotlivé národy vyvíjely duševně nezávisle na národech jiných; naopak: jejich kulturní úsilí musí být zaměřeno k obohacení celého lidstva, k pozdvižení universální vzdělanosti a k zušlechtění společnosti — bez zřetele k hranicím národnostním. Z toho pak ovšem vyplývají úkoly i pro naši literaturu, která se v současné době může stát nejmocnějším prostředkem šíření nových myšlenek. Naše literatura ulpívá dosud skoro výhradně na minulosti; avšak nastala doba, kdy je třeba soustředit všechny síly k budování nového národního života, k aktivní práci pro národ. To je nejnaléhavější úkol české literatury; aby jej mohla splnit, musí odrážet a objevovat životní pravdu své současnosti, musí přijmout společenské poslání. Tu se ovšem nemůže omezovat národními hranicemi. Při vší úctě k tradici naší literatury zdůrazňuje Neruda, že k dalšímu jejímu rozvoji je nezbytné, aby se dala zúrodnit všemi pokrokovými myšlenkami přítomnosti — nechť přicházejí z ciziny slovanské nebo neslovanské. Neruda přitom neztrácí ze zřetele nutnost zachovat národní ráz naší literatury, samostatně zpracovat cizí myšlenkové podněty: „Učme se u národů jiných, poznejme stupeň jejich vývinu, spřátelme se s jejich světem myšlenkovým a zpracujme pak v sobě vše v celek nový s tím, co jsme s mateřským mlékem už obdrželi a ve vlastech svých seznali. Bude to pak zajisté slovanské, poněvadž co Slované jinak tvořit nedovedeme".[20])

Večerní písně, a slibuje v nich důkladnou kritiku celého (prý protinárodního) „záhubného směru" mladých. O tu se pak snaží v Odpovědi p. K. S. (= Sabinovi) a zvláště v článku O jistém směru novější literatury české. V těchto statích je těžisko jeho polemiky s májovci. Nehledíme-li k osobním invektivám, jimiž jsou obě stati přeplněny, lze shrnout výtky, s kterými se Malý obrací proti svým odpůrcům, asi takto: Nové básnictví je nepůvodní a nesamostatné, závislé na cizích vzorech — především na Heinovi a na západoevropské „světobolné" poesii, z níž přijímá pesimistický světový názor; není tudíž výrazem nového myšlenkového a literárního ruchu, nýbrž projevem zpátečnictví; je to literatura kosmopolitická, bez individuálního rázu národního, která vbrzku „seschnouti musí v prázdnou slupku formy".

[20]) J. Neruda, Nyní. Obrazy života 1859, str. 73. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, díl VI, str. 13.

Ve stati Škodlivé směry pak Neruda nejzřetelněji konkretisuje svůj požadavek životní pravdivosti: literatura jí dosáhne tehdy, obrátí-li pozornost k nejdůležitějším problémům společnosti; a je charakteristické, že za takový problém považuje Neruda v prvé řadě otázku sociální. Mladý Neruda nepochybně daleko předstihuje většinu svých současníků, dospívá-li k přesvědčení, že „všeobecná mravní velikost" (čili ona „čistá lidskost", jak čteme v článku Nyní) je přímo podmíněna okolnostmi materiálními, spravedlivým vyřešením poměrů společenských. Proto, jak soudí Neruda, je nejnaléhavějším úkolem literatury, aby se obírala právě tímto problémem — třeba to není vhod zpátečníkům rázu J. Malého, kteří odhalování pravdy o životě nazývají „nemravností". Právě tím, když naše literatura bude plnit své velké úkoly ve prospěch celé lidské společnosti, stane se v pravém smyslu slova literaturou národní. Manifestační, okázalé a přitom plané „vlastenectví" starých je Nerudovi a jeho generaci „překonaným stanoviskem". V duchu havlíčkovském volá Neruda po vlastenectví činorodém: „K národnosti se znát a ji ctít jest první povinností každého vzdělance, zároveň ale i povinností *nejlehčí,* poněvadž nám nyní už povinnost nastává, abychom národ svůj na výši světového uvědomění a vzdělání přivedli a jemu takto nejen k uznání dopomohli, ale i *život pojistili.* To je ten náš *kosmopolitismus,* jemuž Malý nikdy nerozuměl, aneb rozumět nechtěl"[21]) (podtrženo Nerudou).

Z polemiky mezi Nerudou a Malým vyplynul základní názorový rozdíl v pojetí národní literatury. Kdežto konservativci chtěli zabezpečit „národní" ráz našeho slovesného umění tím, že by je vlastně separovali od celkového vývoje evropského, vedl naopak Neruda naše písemnictví k sblížení s pokrokovými proudy tohoto vývoje a kladl české literatuře úkoly, jejichž splnění bylo v zájmu celého lidstva. „Kosmopolitismu" ve smyslu a v pojetí J. Malého byl ovšem už mladý Neruda zcela vzdálen.

Neruda měl nepochybně největší zásluhu na postupném vyjasnění teoretických zásad, které při vší rozdílnosti uměleckých povah a talentů spojovaly největší básníky kruhu májového (Nerudu, Hálka, Mayera, Světlou) nejen v letech padesátých, ale ještě i v dobách, kdy osobní kontakt mezi nimi po případě i zcela ustal. Přesto ovšem nelze tvrdit, že Neruda ve svých několika statích všechny tyto problémy rozřešil; vždyť jinak nebylo by bývalo nutné, aby se k nim jak on, tak někteří jeho druhové v pozdější době ještě několikrát vraceli. A byl to právě nejvýznamnější básnický druh Nerudův, Vítězslav Hálek, kterého otázka národní literatury zaujala na dlouhá léta, a který nemalou měrou přispěl k jejímu osvětlení. Ale než se tak stalo, prošel Hálek zajímavým a často složitým myšlenkovým vývojem, jehož počátky můžeme sledovat právě v době, kdy májovci obhajují svoje názory v polemice s J. Malým.

Do diskuse v Obrazech života zasáhl Hálek poměrně dosti pozdě; učinil tak

[21]) J. Neruda, Něco o posledním slově. Obrazy života 1859, str. 236. — Sebrané spisy J. N., sv. 2, díl VI, str. 141—142.

statí Básnictví české v poměru k básnictví vůbec[22]) teprve v době, kdy kritický zápas májovců trval asi půl roku. Už to snad napovídá, že tato stať nebyla míněna výslovně jako polemika s Malým. Autor k ní byl ovšem do značné míry podnícen opakujícími se výtkami „beznárodnosti" ze strany tohoto kritika, jehož urážlivé výpady proti májovcům — soustřeďující se zvláště na básníka Večerních písní jako domnělého autora pamfletu U nás — ponechával Hálek jinak zcela bez povšimnutí. Ale podnětem byly i jiné projevy z konservativního tábora, svědčící o tom, že názorový rozpor mezi májovci a konservativci v otázce národní literatury, jejích úkolů a jejího dalšího vývoje byl hluboký a zásadní: máme na mysli především dlouhou úvahu, otiskovanou na pokračování v Pražských novinách s názvem „Básně Ad. Heyduka. Máj".[23]) Právě tato úvaha byla Hálkovi ne sic jediným, přece však bezprostředním popudem k napsání jeho stati. Protože je po mnoha stránkách velmi charakteristickým výrazem literárních názorů konservativců a poněvadž je jen málo známá, připomeneme její thèse — pokud se týkají zásadních otázek — poněkud podrobněji.

Polemice s májovci je věnována první část úvahy; nutno hned říci, že ne zcela logicky, a že referát o Heydukových Básních byl k této polemice spíše záminkou než příležitostí. Křivolaký myšlenkový postup autorův je asi takovýto: Protože Heyduk jako básník stál až dosud blízko májovcům — čili, jak je označuje autor, „škole romantické" — bylo lze očekávat, že i jeho básnická kniha bude mít ráz nenárodní, že se stane „obohacením kterékoli literatury, jen ne české". A ačkoli v celém dalším vlastním referátu hodnotí autor převážnou většinu (přes dvě třetiny) Heydukových básní výslovně kladně a vyvrací názor, že jsou „romantické" v duchu „nové školy", přece předesílá svůj mnohomluvný rozklad o škodlivosti jejího směru — prý „k uvarování vítané muzy jeho (tj. Heydukovy — D. J.) před stezkami křivými".

Mladým básníkům vytýká autor úvahy v Pražských novinách především to, že se vzdalují klasického vzoru básnictví staročeského, novočeského i slovanského vůbec. Příklad díla Čelakovského a Kollárova považují prý pro českou literaturu za škodlivý, a jeho vliv chtějí vytlačit vlivem básníků cizích — jmenovitě G. G. Byrona, N. Lenaua, H. Heina; od prvního si vypůjčují „rozervanost",

---

[22]) Obrazy života 1859, str. 233—235. — Sebrané spisy V. H., díl IV, Praha, B. Kočí 1907.

[23]) Úvaha má dvě části. První se týká Básní Ad. Heyduka a vycházela v Pražských novinách 3., 4., 5. a 8. června 1859; je podepsána šifrou $\sqrt{-}$ secans... α. Druhá část se týká II. ročníku almanachu Máj (na rok 1859) a vycházela 18., 21. a 26. června téhož roku; je podepsána stejně neprůhlednou šifrou ?? — Autorem úvahy zřejmě není J. Malý, protože pisatel právě jeho — třeba jej nejmenuje — kritisuje pro hrubý způsob vedení polemiky s májovci a pro „stranické posuzování". — Ve své stati Básnictví české v poměru k básnictví vůbec reaguje Hálek na první část úvahy, obsahující nejen posudek Heydukovy knihy, ale i souhrn kritikových názorů na základní problematiku naší literatury i na „směr" nové básnické „školy" májovců.

od druhého „poblouznění", od třetího „chladnost a uštěpačnost mnohdy i s nemravností". Hlavní zásadou „nové školy" prý je: „Bez vášně není básně!" Ale básněmi mladých čtenář „mimovolně upomínán bývá na třeštění a lámání ker ledových". Tito básníci mají málo „lásky tiché, lásky k Bohu, vlasti, národu svému, lásky k umění a k člověčenstvu vůbec".

Česká literatura, má-li být vpravdě národní, musí však podle autora stati postupovat cestami zcela jinými. Jejím pramenem musí být výhradně klasické básnictví české, zejména dílo Čelakovského a Erbenovo, a lidová poesie česká i slovanská vůbec. To prý neznamená zavrhovat „čtení cizích skutečně výtečných básníků", nýbrž jen „naprosto slepé následování a potakování těchto cizích vzorů". Ale že chce autor českou literaturu úzkostlivě střežit před sebemenším závanem vlivu „básnictví celé Evropy, namnoze uznaného a vzorného" (jak sám je oceňuje), o tom vzápětí svědčí závěr jeho výkladu: české básnictví nemá cizích vzorů zapotřebí; „uznáno jest od dávna za vlastní a samostatné, a proto síly má životní dosti, aby, čím jednou bylo, časem se opět stalo. Byloť klasickým, a proto opět bez cizí pomoci klasičnosti dosíci může".

Ve své úvaze Básnictví české v poměru k básnictví vůbec vyšel Hálek z odporu právě proti této konservativní thesi. Podle jeho názoru české klasické básnictví nemůže být jediným pramenem naší soudobé literatury; a slovesné dílo, čerpající výhradně z odkazu naší klasické minulosti, není proto nutně ještě dílem vpravdě uměleckým. Tato myšlenka vyplývá z Hálkova názoru na vztah básnictví národního a „básnictví vůbec". Skutečné básnictví musí — podle Hálkova přesvědčení — zobrazovat všestranně člověka, a to se všemi jeho nadosobními vlastnostmi „člověka co člověka", zbaveného rysů a znaků podružných, k nimž patří i znaky příslušnosti národní. Tak jako nestačí básníkovi k poznání lidstva studium jediného člověka, nestačí také naší literatuře — která musí zachycovat celou problematiku soudobého života — čerpat podněty a zkušenosti jedině z českého básnictví. Neboť v básnictví jediného národa nemůže pochopitelně ležet všechna zkušenost lidstva, o jejíž osvojení se musí snažit básník, toužící vytvořit skutečné umělecké dílo s postavami obecně platných, nadčasových a nadnárodních povahových rysů; důkazy o správnosti tohoto názoru Hálek hledá v díle Sofoklově a Shakespearově. Jedině tehdy, podaří-li se naší literatuře splnit tento úkol — totiž zobrazit „člověka co člověka", ono typické a nejvlastnější lidství —, stane se pravým obrazem života, a tedy skutečným uměním, „básnictvím vůbec"; takové básnictví pak ovšem obohacuje literaturu světovou stejně jako literaturu českou, a nelze je tedy považovat za nenárodní.

Hálek pak uvádí ještě několik zajímavých a nijak bezpodstatných důvodů na podepření své výchozí these, že české klasické básnictví nemůže být jediným zdrojem nové české literatuře. Z těchto důvodů je jistě nejzávažnější ten, že v našem klasickém básnictví těžko by česká literatura hledala pro celou řadu básnických druhů vzory, o které by se mohla opřít a na které by mohla navázat; nejmarkantnější je tento nedostatek, jak Hálek právem připomíná, v oblasti

dramatu, románu a eposu. I to svědčí o nutnosti vzdát se úzkostlivé isolace kulturní, která způsobuje neduživost naší literatury a odvádí od ní zájem značné části českého čtenářstva — ve prospěch literatury, ba i národnosti cizí. Celé snažení mladých básníků má proto — jak vyplývá z Hálkova článku — směřovat k tomu, aby české literatuře vlilo do žil čerstvou krev. Obvinění z „nenárodnosti" je tedy naprosto bezpodstatné, stejně jako je nesmysl označovat mladé názvem „romantiků". Jejich heslem není: „Bez vášně není básně" — nýbrž „Bez nadání není básníka, i kdyby se chtěl stát sebenárodnějším". A v podstatě celý ideový program májovců je lapidárně shrnut a vyjádřen v jediné větě ze závěru Hálkova článku: „Za pramen básnictví nepovažujeme ale vášeň, nýbrž život celý a v životě čin, ať si se ten čin pak jmenuje vášní anebo ctností".

Tato Hálkova stať je bezpochyby nejen důležitým a poučným dokladem myšlenkového úsilí, s nímž se autor hleděl vyrovnat se základní otázkou české literatury (a umění vůbec), ale i projevem, charakterisujícím v ostré vyhraněnosti zásadní umělecké názory družiny májové, projevem, vyjadřujícím v podstatných rysech vztah májovců k problému úlohy umění ve společnosti. Že zde běží o výraz názorů, společných v hlavních rysech aspoň nejdůležitějším představitelům této básnické skupiny, lze si snadno ověřit: ve vzpomenutých statích z pera Sabinova a Nerudova setkáváme se s týmiž požadavky, které na literární dílo klade i Hálek: časovost, tendenčnost, ideová průbojnost, směřující k ideálu mravní velikosti a humanity jsou nejdůležitější z nich. Hálek pak názory svých druhů nejenom shrnuje, ale i domýšlí vlastním způsobem, a vyvozuje z nich řadu závěrů — ať správných, ať mylných.

Základní a nejcennější myšlenkový přínos Hálkovy úvahy je v tom, že se snaží nově vymezit obsah pojmu národní literatury. Tomuto pojmu bylo u nás až dosud takřka obecně rozuměno jen ve smyslu nejomezenějším a nejpovrchnějším. Dílo v tomto smyslu „národní" mělo povzbuzovat vlastenecké city především traktováním obecně populárních idejí nacionálních; otázka uměleckých kvalit, otázka po slovesném díle jako tvůrčím činu byla skoro pravidlem — ať z úmyslu, ať z omezenosti, ať z nedorozumění — zatlačována do pozadí. S takovýmto stanoviskem k problému národní literatury nesetkáváme se v našem obrození jen ve vrstvách literárních a politických zpátečníků a podřadných kritických zjevů rázu Tomíčkova nebo Malého; narážíme na ně i u kritiků poměrně značně kultivovaných stejně jako u spisovatelů, o jejichž uměleckém cítění, vzdělání, ba i pokrokovosti nelze mít vcelku pochybnost: příkladem lze vzpomenout Chmelenského, kterého svedla (kromě jiných okolností) neujasněnost problému národnosti v umění k osudnému kritickému omylu v případě Máchova Máje; a jiným příkladem je Tyl, který ve třicátých a čtyřicátých letech jako beletrista nebezpečně zabředá do konvenčního, sentimentálního vlastenectví měšťáckého ražení. Kdežto v případě bezvýznamných postaviček české literatury šlo v jejich vztahu k otázce národní literatury zhruba stejnou měrou o neschopnost umělecké apercepce jako o snahu záměrně omezovat ideový dosah básnického díla,

působil v případech ostatních na utváření uměleckých názorů převážně defensivní ráz našeho obrození. Stálé úsilí o to, aby slovesná tvorba dostatečně a bezprostředně sloužila cílům buditelským, určovalo národně výchovný charakter naší literatury často bez dostatečného zřetele k základní nutnosti nového, vpravdě básnického ztvárnění národní myšlenky.

Hálek však cítí, že česká literatura, má-li vyhovovat potřebám soudobé národní společnosti, musí směřovat k novým, vyšším uměleckým cílům. Uvědomuje si, že v daném stadiu národního a společenského vývoje nejen není možno zbavovat literaturu aktuálního účinu, ale že nestačí ani soustřeďovat (a tím omezovat) poslání slovesné tvorby jen na podporu snah národně obrodných. Ovšem že i Hálkovi jde o to, aby literatura tyto snahy co nejvydatněji podporovala; dobře však tuší, že problematika a povaha národního zápasu se od dob Čelakovského a Erbenových poněkud změnila — a to v souvislosti s vývojem společnosti jak v našich zemích, tak v Evropě vůbec. V době, kdy u nás nabývají stále větší a větší váhy a významu vrstvy lidové, je zřejmě nutno rozšířit základnu národního zápasu a změnit jeho metodu; jinak by se vbrzku tento zápas stal jen záležitostí menší části národa — měšťanstva — a odehrával by se v isolaci od lidových vrstev jako bouře ve skleničí vody. Domyslíme-li základní myšlenky Hálkova článku — ostatně zřejmě jen napovězené (nezapomeňme, že stať je psána ještě v době absolutismu) — nemůžeme mít pochybnosti o tom, že navazují na ideový odkaz českých radikálů z r. 1848; znovu tu nutno připomenout zvláště podnětné působení Sabinovy Demokratické literatury. — Hálek jako příslušník pokrokové části českého měšťanstva — k němuž ostatně svým sociálním původem nepatřil a k němuž po celý život zachovával kritický vztah — se snažil, aby i literatura byla výrazem společných snah měšťanstva a lidových vrstev. Byl si stejně jako Neruda vědom toho, že nejaktuálnější problém soudobé společnosti je otázka sociální. Její vyřešení bylo podmínkou solidarity lidových vrstev národa s buržoasií, jejich společného postupu v zápase národním, podmínkou spojenectví, kterého si Hálek přál, o které usiloval a jehož hrozícího narušení se obával. Měla-li tedy naše literatura, jak chtěl Hálek, „sáhnout do života", nemohla jít kolem tohoto problému nevšímavě, ani se omezovat národními hranicemi. Stejně ovšem nemohl její vývoj ulpět na stadiu poesie obrozenecké a na odkazu lidového básnictví: v tom rozuměl Hálek (i Neruda) smyslu tradice naší národní literatury daleko lépe než ti, kteří jim toto porozumění upírali. Sám základní úkol a cíl, který Hálek českému básnictví vytyčuje, plně odpovídá smyslu této tradice: je to úkol mravní výchovy člověka — a to ovšem (ve shodě s Hálkovým přesvědčením o obecnosti základních ideových problémů, stojících před naší literaturou) „člověka vůbec", nikoli jen člověka našeho. Tento úkol je společný všem básníkům bez zřetele na národnost; jejich poesie „ať nepřátelské živly míří, odpory rovná, příkré cesty uhlazuje a činí nás způsobilými, šlechetnými, dokonalými, šťastnými". Snad už v tomto určení ideového cíle literatury lze tušit nápověď Hálkova názoru na možnost smírného řešení

sociální otázky, názoru, který básník později zřetelně vyslovil v řadě svých prozaických prací.

Jak jsme už vyložili, podle Hálkova přesvědčení se naše básnictví — pokud chtělo plnit svoje základní poslání — nesmělo ideově omezovat výhradně jen na půdu a tradici domácí, nýbrž se mělo zapojit do proudu literatury světové, „zmocniti se ... tak dalece, jak jeho schopnosti k tomu stačí, ... básnictví *vůbec*". Poněvadž pak jsou literatury všech národů spojeny jediným cílem, totiž zájmem o člověka, musí člověk být středem básníkovy pozornosti, a to, jak myslí Hálek, člověk zbavený podružných znaků příslušnosti národní, zato však nadaný vlastnostmi a rysy, společnými lidem všech kulturních národů. Je celkem zřejmé, kam chtěl Hálek českou literaturu dovést: k umění *typisace*. Správně upozornil, „o kolik těžší jest poznat člověka co člověka a člověka některého v jeho zvláštnostech a podivnostech". Tyto jednotlivosti a podružnosti skutečný básník opomíjí; soustřeďuje se však na to, co je na člověku „čistě lidského": na jeho city, vášně, radosti i utrpení. Život člověka v jeho plnosti je pramenem skutečného básnictví, tak jak mu podle Hálka rozumějí mladí; a za hlavní hodnotu života, a tedy i za hlavní podnět poesie považují čin. Probouzet národ k činorodosti ve prospěch celého lidstva, zmnožovat uměním kladné hodnoty života, působit k mravnímu pozvednutí člověka, tvůrčím způsobem reagovat na nejnaléhavější problémy doby, být ukazatelem nových cest národu a zároveň platnou částí všesvětového básnictví — to je asi program, který chtěl Hálek svým článkem Básnictví české v poměru k básnictví vůbec naší literatuře stanovit.

Avšak přes nepochybnou pokrokovost tohoto programu nelze nevidět, že se Hálek při teoretickém řešení otázky národní literatury ocitl na scestí. V prudké reakci na pokrytecké „vlastenectví" starých, ve snaze vymanit české básnictví z myšlenkové isolace zabředl do opačné krajnosti: popíral význam specificky národních rysů literatury a zobrazovaných charakterů, ba chtěl tyto specifické rysy jako podružné vůbec z literatury vymýtit; odůvodňoval to tím, že veškeré opravdové umění musí směřovat k jedinému cíli, musí být naplněno jedinou ideou. Národní básnictví je podle Hálka nejen součástkou „básnictví vůbec", ale je jen potud uměním, a tedy i uměním národním, pokud je totožné s tímto obecným, nadnárodním básnictvím. Tedy důsledně: k národní poesii, k národnímu umění lze dospět jen jeho světovostí, všelidskostí, obecností; jen takové umělecké dílo obohatí i literaturu národní, jehož hodnoty nejsou determinovány vlivem prostředí, v němž dílo vzniklo. — Hálek chce ukázat, že umění musí být především velký tvůrčí čin, mocný popud k vývoji celé lidské společnosti — a že tato podmínka platí pro umění české stejně jako pro jiné. Až potud měl ovšem Hálek plnou pravdu. Jeho omyl vznikl teprve z nedostatečného promyšlení pojmu „obecné" literatury čili „básnictví vůbec". Z celé Hálkovy úvahy není zřejmé, z kterých konkrétních hodnot chtěl abstrahovat onu nejvyšší, obecnou hodnotu „opravdového" básnictví. Tím, že popřel nutnost národního charakteru umění, stalo se v jeho pojetí „básnictví vůbec" pouhou fikcí. Aby k němu nalezl

cestu, byl by musil postupovat směrem právě opačným: totiž nečinit podmínkou specifického, národního rázu umění jeho charakter nadnárodní, platnost obecnou, nýbrž naopak — podmínkou této obecné platnosti, obecné hodnoty bývalo by třeba učinit právě specificky národní charakter básnického díla. Hálek si tehdy ještě neuvědomil to, co ozřejmil — ovšem o mnoho let později — s takovou jasností Neruda: že totiž „Čech... má být ovšem *roven* všem lidem ostatním, nikoli ale s ostatními *stejný*"; a že „jsou... do té velké básnické armády, do toho ‚básnictví světového' přijímáni jen ti, kdož přicházejí v kroji svém osobitém, řekněme národním".[24]) I Hálek ovšem svým ideovým vývojem dospěl k vytříbení a ujasnění svých názorů na povahu národní literatury; předcházel tomu však usilovný myšlenkový zápas a proces, jehož je článek o Básnictví vůbec... jen prvním projevem a stadiem.

Zmínili jsme se už o tom, jak z požadavku všeobecného, nadnárodního rázu literárního díla vyplývá důsledně i Hálkův názor o nutnosti obecně lidských typů, které má básnictví zobrazovat. Hálek si byl vědom toho, že skutečný umělec, chce-li pochopit a vysvětlit člověka, musí se soustředit na jeho základní, typické rysy. Nedorozumění nastává však v otázce podstaty typičnosti. Hálek chce, aby předmětem básnictví byl „člověk celý s celým svým životem a se všemi poměry", aby poesie zachytila to, co je na člověku „čistě lidského"; přitom však tyto podstatné, „čistě lidské" vlastnosti staví do protikladu k charakterovým rysům národním, které považuje za irelevantní. Pojem „člověka vůbec", zbaveného nutných konkrétních znaků národní příslušnosti, se tak stává v Hálkově pojetí abstrakcí, postrádající opory v reálném životě. A přece Hálek cítil dobře, že východiskem cesty k typičnosti může být jen život („... Básník ať jen sáhne do života a může být jist, že nezbloudí"). Avšak neuvědomil si, že nutným předpokladem životní pravdivosti literární postavy je právě její národní charakter, a že teorií o fiktivním „člověku vůbec" odporuje své správné thesi o životě jako pramenu básnictví. Na tento svůj omyl doplácel Hálek sám po dlouhá léta ve své vlastní básnické praxi: projevovalo se to zejména v mlhavosti a záměrné nereálnosti postav i prostředí většiny jeho epických básní a dramat, které tak pro svou neživotnost patří k umělecky nejslabší, dnes skoro odumřelé části Hálkovy tvorby.

Nutno ovšem připomenout, že Hálkovy názory na problém národní literatury byly podmíněny nejenom speciální společenskou a kulturní situací českou, nýbrž i některými nepochybnými vlivy, kterými na vývoj celé májové družiny působila zejména pokroková literatura německá. Heine, Börne i generace básníků a teoretiků tzv. Mladého Německa působí nejzřetelněji; ale naši mladí přijímají

[24]) Národní listy 25. 9. 1887. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, d. VI, str. 98—99. — Tím ovšem nemíníme naznačovat, že by se Neruda vyrovnal s problémem národní literatury teprve tak pozdě; proti tomu svědčí např. jeho článek Našim kosmopolitům z r. 1874, i jeho vlastní básnická tvorba z doby ještě dřívější. Ale koncem padesátých let neměl ani Neruda v této otázce docela jasno.

i nejeden myšlenkový podnět Goethův a Schillerův, a podléhají i některým — už v jejich době překonaným — názorům německé romantiky. O Heina, Börna i Mladé Německo se opírají ve svém přesvědčení o vysokém společenském poslání literatury i o nutnosti vybavit literaturu z úzkých mezí nacionálního šovinismu; u Goetha nacházejí nejkrásnější a nejhlubší básnické vyjádření názoru o humánním, etickém cíli umění; Schillera milují pro jeho odvahu postavit básnictví do ušlechtilé služby ideám svobody myšlenkové i národní; romantikové působí do jisté míry při utváření názoru májovců (jmenovitě V. Hálka) na nutnost „všeobecného" básnictví a nadčasových, nadnárodních literárních typů. Ne dost obezřelá kritičnost v přijímání cizích názorů někdy způsobila, že studium cizích autorů, zvláště teoretiků, mladému Hálkovi spíše zatemňovalo než ujasňovalo pohled na daný problém. Tak tomu bylo právě v otázkách národní literatury a podstaty typičnosti. Na utváření Hálkových názorů o těchto otázkách sotva byl bez vlivu na příklad idealistický výklad díla Shakespearova, který podávali ve svých studiích Ludwig Tieck, Franz Horn nebo Gervinus. Hálek, tehdy plně v zajetí vlivu díla Shakespearova, v němž spatřoval absolutní vrchol básnictví, snadno podlehl romantickému názoru, že velké umělecké dílo — jako právě Shakespearovo — stojí mimo čas a prostor, stejně jako velké básnické postavy světové literatury vůbec. V Shakespearovi samém — s nímž se jako kritik teoreticky nikdy nevyrovnal — nacházel Hálek zdánlivé potvrzení této these; to pak — spolu s podnětem základním, jímž byla prudká averse na maloměšťácké „vlastenectví" — jistě nemalou měrou přispělo k ideovým neujasněnostem, projevivším se právě v článku Básnictví české v poměru k básnictví vůbec.

Ale Hálkův pochybený požadavek nadnárodního rázu uměleckého díla — třeba jakkoli osobitý svou myšlenkovou vyhraněností a kategorickou formulací — nikterak nebyl v generaci májistů ojedinělý. Vždyť Hálek psal svoji úvahu v době, kdy básníci jeho pokolení společným úsilím teprve hledali nové, vlastní řešení problému národní literatury. Ani myšlenkově nejzralejší z nich — Neruda — nedovedl tuto otázku teoreticky zcela jasně ozřejmit. Svědčí o tom jeho dosti rozsáhlá redakční poznámka k Hálkovu článku Básnictví české v poměru k básnictví vůbec. Neruda — navazuje na Hálkův výklad o místní i časové neomezenosti poesie — doplňuje jej vlastním komentářem, v němž mimo jiné praví: „Poněvadž nyní už se výhradné zvláštnosti, založené buď v nedostatku nebo nadbytku v něčem, u jednotlivých národů ztrácejí a všichni národové stejně dary celé zeměkoule požívati počínají, stejného stupně vzdělání se domáhají, stává se i dějepis dějepisem celého světa, pokračujíc u všech národů poměrně stejným způsobem kupředu, a poesie *nesmí* ani býti více poesií národní, ale všeobecnou, jež nyní touhy *celého* lidstva obrazí a již světová literatura zdárně postupuje."[25]) (Proloženo Nerudou.) Toto je patrně nejkrajnější projev Nerudovy

[25]) Obrazy života 1859, str. 234. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, d. VI, str. 136.

snahy po „světovosti" literatury. Není ovšem pochyb o tom, že Nerudovi jde — jak vysvětlil v jiných svých statích z této doby — především o obohacení české literatury pokrokovými ideami velkých básníků cizích: požadavek fiktivního „člověka vůbec" jako předmětu poesie přitom nevyslovuje zde ani jinde. Ale pokud se týká otázky národní literatury a jejího vztahu k literatuře světové, je Nerudův výklad nepochybně sporný, a dokonce se neshoduje ani s výkladem téže otázky v článku Nyní, na nějž se Neruda v uvedené redakční poznámce odvolává. Kdežto poslední smysl Nerudovy úvahy Nyní — třeba smysl spíše naznačený než jasně formulovaný — je ve snaze dovést české básnictví k národnosti *skrze* světovost, redakční poznámka k Hálkovu článku dovoluje (ač snad proti záměru Nerudovu) výklad skoro opačný: Naše poesie musí *překonat* stadium pouhé národnosti jako nižší vývojový stupeň a dobrat se světovosti. Tak Neruda ve svém komentáři k Hálkovu článku vlastně potvrdil jeho základní thesi o „básnictví vůbec". Hálkova programová stať vskutku tedy byla nejen vyjádřením osobních názorů básníkových, ale do značné míry i výrazem a odrazem oněch ideových nejasností, které byly v té době více či méně charakteristické pro čelné představitele kruhu májového vůbec.

Ačkoliv, jak jsme se snažili ukázat, je v Hálkově článku mnoho sporného, mnoho názorově nevykvašeného, přece je nutno celkově hodnotit Hálkův přínos k řešení zásadních otázek rozvoje naší literatury jako mimořádně cenný. Snahu vyprostit českou literaturu z myšlenkové isolace a dát jí vedoucí úlohu v českém životě národním konkretisoval řadou požadavků, které ve své stati vytyčil a o jejichž naplnění sám usiloval celou svou další činností: chtěl rozšířit ideové obzory české literatury i její schopnosti formální; chtěl obohatit domácí písemnictví těmi básnickými druhy, jejichž nedostatečné uplatnění v tehdejší naší literatuře bolestně pociťoval (epos, román, drama); zdůrazňoval význam individuality a nadání básníkova jako první podmínku vzniku uměleckého díla — v době, jež stále ještě tleskala především hlučné vlastenecké frázi. I to byl důvod, proč byl Hálek přívrženci konservativního směru obžalován z „beznárodnosti" a „kosmopolitismu". Neprávem; neboť Hálek nikdy nepřerušil spojení s národní tradicí české literatury a jeho sepětí s myšlenkovou půdou domácí bylo pevné i při všech omylech, jichž se dopouštěl. Jestliže si pokrokový proud naší literatury prorazil přes všechny překážky koncem padesátých let cestu k uměleckému rozmachu, měl na tom nemalou zásluhu i V. Hálek. Nejen že velmi podstatně přispěl k rozhodnutí polemického zápasu mezi májovci a konservativci, ale jeho programová stať — spolu s několika vzpomenutými studiemi Sabinovými a Nerudovými — se stala východiskem české kritiky 60. let; ta ovšem její these ideově zpřesňovala, dále je ujasňovala a korigovala, jak to umožňoval i vyžadoval další rozvoj české literatury. A právě Hálek vydatnou měrou sám přispěl k dalšímu tříbení teoretických názorů v naší literatuře, na jejímž růstu se od svého prvního diskusního vystoupení v Obrazech života intensivně účastnil nejen svou tvorbou básnickou, ale i prací kritickou.